

Ədəbi yenilik

Klassik poeziyamızı zənginləşdirən məsnəvi

İzzəddin Həsənoğlunun irihəcmli əsərinin tapılması və nəşri önəmli ədəbi hadisədir

Bu yaxınlarda AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında XIII əsr Azərbaycan şairi İzzəddin Həsənoğlunun son illərdə aşkar edilmiş “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisinin kitab halında nəşrinin təntənəli təqdimatı önəmli ədəbi-mədəni hadisə oldu.

Bədii istedadının miqyasına görə İzzəddin Həsənoğlu Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami Gəncəvi ilə İmadəddin Nəsimi arasındakı dövrün görkəmli sənətkarıdır. Bütün bunlar Seyfəddin Altaylının oxuculara təqdim etdiyi “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisindən alınan ilkin təəssürlərdir. Seyfəddin Altaylı “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisini ilk dəfə olaraq çap etdirməklə bu əhəmiyyətli ədəbi abidənin daha əhatəli və sistemli tədqiqinə imkan yaradır.

Finlandiyada tapılan və Azərbaycan dilində yazılmış olan “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisinin ilk dəfə Türkiyədə kitab halında nəşr edilməsi İzzəddin Həsənoğlunun tale işi olmaqla bərabər, həm də Seyfəddin Altaylının səmali xidmətidir.

Adı və çoxillik səmərəli fəaliyyəti ölkəmizin elmi-ədəbi ictimaiyyətinə yaxşı tanış olan Seyfəddin Altaylı qardaş Türkiyə Cümhuriyyətində yaşayıb-yaradan Azərbaycanlı ziyalıdır. Onun mənsub olduğu nəsil Qərbi Azərbaycana aid olub, XIX əsrin əvvəllərinin keşməkeşli ictimai-siyasi hadisələri ilə əlaqədar olaraq Araz çayını keçərək Türkiyənin İğdır bölgəsində məskunlaşmışdır.

Seyfəddin Altaylı Türkiyənin İğdır vilayətinin sərhədyanı Dizə (Koçkiran) kəndində dünyaya gəlmiş və İğdırda orta təhsil alıb formalaşmışdır. O, İstanbul Universitetində “Əski Ön Asiya dilləri və mədəniyyətləri” şöbəsi, “Əski çağ tarixi”, “Orta əsr tarixi”, “Ümumi Türk tarixi” bölmələrindən sertifikat ixtisası üzrə ali məktəbi bitirərək, müəllimlik ixtisası qazanmış və uzun müddət Aralıq qəsəbəsində, doğma Dizə kəndində və İstanbulda müəllimlik etmişdir.

Bu vətənpərvər insan həyatının sonrakı Ankara mərhələsində TRT – Türkiyənin Səsi Radiosunda Azərbaycan Verilişləri Redaksiyasının 30 il rəhbəri işləə də 25-dən artıq quzeyli-güneyli Azərbaycanlı şair və yazıçının əsərlərini hazırlayıb çap etdirmək, 3 cildən ibarət olan “Azərbaycan türkcəsi sözlüyü”nü, “Azərbaycan türkcəsi deyimlər sözlüyü”nü hazırlayıb nəşr etmək və yaymaqla azərbaycançılıq ideyalarının Türkiyədəki əsas icraçılarından və təbliğatçılarından biri olduğunu isbat etmişdir.

XX əsrin 80-ci illərindən etibarən Azərbaycanın görkəmli vətəndaş alimi Abbas Zamanovla olan etibarlı dostluğu onun türkçülük baxımından daha geniş dairədə fəaliyyət göstərməsinə meydan açmışdır. Belə ki, Seyfəddin Altaylı Türkiyədəki Azərbaycançı qüvvələrlə – İbrahim Bozyel, Yavuz Akpınar, İrfan Murad Yıldırım, Zeynalabdin Makas və başqaları ilə birlikdə – sovet dövlətinin bütün qadalarına baxmayaraq, Türkiyə ziyalıları arasında geniş əlaqələr qurmağı bacarmış,

Abbas Zamanovun həmin ölkədəki dostları arasında olan klassik Türk ziyalıları körpüsünü yaratmaq funksiyasını yerinə yetirmişdir.

Seyfəddin Altaylının XX əsrin doxsanıncı illərinin əvvəllərində TRT – Türkiyənin Səsi Radiosu vasitəsilə Azərbaycanın haqq səsinin ilk növbədə Türkiyəyə və eyni zamanda, Avropa ölkələrinə çatdırılması sahəsindəki mühüm xidmətləri yüksək qiymətə və dərin minnətdarlığa layiqdir. Azərbaycanın yazıçı və şairlərinin əsərlərinin Türkiyə Türkcəsinə uyğunlaşdırılaraq Türkiyədə nəşr edilib yayılmasında da Seyfəddin Altaylı diqqətəlayiq xidmətlər göstərmişdir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyi qazandıqdan sonra Seyfəddin Altaylı ata vətəni ilə əlaqələri daha da genişləndirmişdir. Hazırda o, artıq 10 ilə yaxındır ki, Bakıda Avrasiya Universitetində müəllim və Türkoloji Mərkəzdə baş elmi işçi kimi fəaliyyətini uğurla davam etdirməkdədir.

Seyfəddin Altaylı tədqiqatçılıq sahəsində də səmərəli fəaliyyət göstərir. Onun folklorşünaslığın aktual məsələlərinə həsr olunmuş “Azərbaycan xalq deyimlərində mifoloji və tarixi elementlərin əksi” adlı fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası müasir dövrdə Türkologiyanın, Azərbaycanşünaslığın əhəmiyyətli elmi hadisələrindən biri kimi qiymətləndirilir. Çoxillik böyük zəhmətinin və səmərəli axtarışlarının nəticəsi kimi meydana çıxmış 3 cildlik “Azərbaycan türkcəsi sözlüyü”, əslində, bir elmi-tədqiqat institutunun görə biləcəyi mükəmməl bir tədqiqat işidir.

Son illərdə Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi istiqamətində yazıb çap etdirdiyi məqalələr Seyfəddin Altaylının araşdırmalarının ədəbiyyatımızın dərin qatlarına doğru irəliləməkdə olduğunu nəzərə çatdırır. Xüsusən, həyatı və yaradıcılığı nisbətən az tədqiq olunmuş İzzəddin Həsənoğlunun ədəbi taleyinə və irsinə həsr olunmuş araşdırmaları ilə anadilli ədəbiyyatımızın bu görkəmli nümayəndəsinin tərcümeyi-halı və yaradıcılığının tədqiqi sahəsində mövcud olan boşluğu doldurmağa doğru ciddi addımlar atır.

Yorulmaz və yurdsevər alimin araşdırmaları hələ də həyatı və yaradıcılığı kifayət qədər öyrənilməmiş qalan bu böyük sənətkarın ədəbi obrazının canlandırılması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Seyfəddin Altaylının tədqiqatları ilə Azərbaycan həsənoğluşünaslığı daha da genişlənir və zənginləşdirilir.

Seyfəddin Altaylının apardığı araşdırmaları nəticəsində elmi ictimaiyyətə ilk dəfə təqdim olunan “Kitabi-sirətün Nəbi” məsnəvisi ilə XIII əsr Azərbaycan poeziyasının qüdrətli yaradıcısı İzzəddin Həsənoğlunun ədəbi irsi haqqındakı məlumatların və təsəvvürlərin dairəsi daha da genişləndirilmişdir. İndiyədək Azərbaycan dilində cəmi 3 qəzəli və farsca 2 şeiri elm aləminə bəlli olan İzzəddin Həsənoğlunun “Kitabi-sirətün Nəbi” poemasının üzə çıxarılması şairin həyatı və yaradıcılığı haqqında daha ətraflı şəkildə söz açmağa imkan yaradır.

Böyükhəcmli, əlyazması 367 vərəq təşkil edən bu məsnəvi Məhəmməd peyğəmbərin meraca getməsinə, mübarizəsinə və müsəlmanlığın inkişafındakı roluna, həzrət Əli cənglərinə həsr edilmişdir. “Kitabi-sirətün-Nəbi” poemasının adındakı “Nəbi” sözü də peyğəmbər mənasını daşıyır, Peyğəmbər haqqında yazılmış kitab anlamını bildirir.

Yeri gəlmişkən, deyək ki, Azərbaycan klassik ədəbiyyatında, xüsusən poema jan-

rında yazılan əsərlərdə Allahın və peyğəmbərlərin vəsf edilməsi ənənəsi mövcud olsa da, İzzəddin Həsənoğlunun “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisi Məhəmməd peyğəmbərə həsr edilmiş ilk genişhəcmli

müstəqil poema kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisi janr baxımından da yeni və orijinaldır. Bu, yalnız Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, Türk dünyasında siyər janrında yazılmış ilk əsərdir. Orta əsrlərdə Şərqdə “siyər” janrında qələmə alınan əsərlərdə peyğəmbərin surətinin vəsf edilməsi həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan “siyər” janrı ilk baxışda müsəlman dünyası ədəbiyyatında böyük ənənəsi olan “mövludnamə” mənasını ifadə edir.

Lakin klassik Şərq ədəbiyyatında olan “mövludnamə”lərdə, janrın adından da göründüyü kimi, İslam peyğəmbərinin doğulması və ya dünyaya gəlməsindən bəhs edilir. İzzəddin Həsənoğlunun “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisində isə sadəcə Məhəmməd peyğəmbərin dünyaya gəlməsindən deyil, bu dahi, ulu şəxsiyyətin həyatı və mübarizəsindən, həzrət Əli cənglərindən də geniş planda söz açılır. Bu cəhətdən yanaşdıqda “Siyər” janrı genişləndirilmiş “mövludnamə” mənasında başa düşülə bilər.

Nəticə olaraq, “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisi peyğəmbərə həsr olunmuş bədii əsər mənasını daşıyır. Bu, qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında siyər” janrında yazılmış ilk böyük bədii əsərdir. “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisi Peyğəmbər (Məhəmməd peyğəmbər nəzərdə tutulur) haqqında kitab mənasını verir. Əsərin adındakı “kitab” sözü də maraqlıdır. Buradakı “kitab” sözünün iki mənasından biri məsnəvinin yazılı ədəbiyyat nümunəsi olduğunu diqqətə çatdırmaqdan, ikincisi isə əsərdə dastan elementlərinin olmasından ibarətdir.

Qeyd edək ki, yuxarıdakı mənalardan hər ikisini də “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisində müşahidə etmək mümkündür. İzzəddin Həsənoğlunun məsnəvisində “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun dastan poetikası elementləri də vardır.

“Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisinin ən qiymətli cəhəti əsərin Azərbaycan dilində yazılmasıdır. Əsərin dili onun müəllifinin bizə qədər gəlib çatmış qəzəllərinin dil və üslub xüsusiyyətlərinə uyğun gəlir. Bundan başqa, İzzəddin Həsənoğlunun “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisi dili və təhkiyəsi baxımından “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun mətni ilə səsləşir. Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı tarixi baxımından isə “Kitabi-sirətün-Nəbi” məsnəvisi klassik poeziyadakı peyğəmbərlərin vəsf edilməsi ənənəsinin yekunu, İmadəddin Nəsimi şeirinin başlanğıcıdır.

*İsa HƏBİBBƏYLİ,
AMEA-nın prezidenti, akademik*